

Н. РУБАКІН

ПРО ПОХОДЖЕНЄ ТА РОЗВИТОК МОВ

або

як і коли народи навчились
розмовляти кожний своєю
мовою.

Зукрайїзував П. К.

Накладом видавництва "Голос Правди"
119 E. 7th Street, New York, N. Y.

1918

ПЕРЕДМОВА.

Книжка московського письменника Н. Рубакина "Как и когда разные народы научились говорить каждый на своем языке?" написана занадто популярною московициною, і колиб таким самим робом перетлумачити її на українську, так нашим читачам вона здавалась би чимсь діточим хоч справа про що в ній пишеться дуже цікава і поучаюча.

Отже, роблючи переклад, ми мусіли витримувати більше поважний тон самої мови.

Але тут не росходилось тільки перетлумачити, треба було і зукраїнізувати певні уступи книжки, де автор трактує справу з московського становища.

В справі "старо-московської" мови, Н. Рубакин в своїй книжці тримається ся загального погляду "казенних" вчесних царського режиму, що церковно-словянська мова, се мова, котрою ніби колись розмовляли усі славянські племена, що се "общеславянский язык", що книги, писані сперед 900 літ на Україні чи Московічині тою мовою, показують, яка тоді була мова "на Русі".

З цео думкою Н. Рубакина ми цілковито не годимось і той уступ ми переробили в напрямку більшої правди.

Сперед 900 літ московська мова, ще витворювалась з мішанини українсько-фінської. Церковно-словянщина, се мова полуднівих славян. Сею мовою писали і подекуди розмовляли наші і московські письменники, але нарід уже й тоді мав свою власну мову, що мало чим відмінилась від нашої теперішньої мови.

Прецінь в західній Європі в ті часи письменні люди скрізь вживали латини, але ніхто не наважить ся сказати, що сперед 900 літ в Німеччині і Франції загально-народною мовою була латина.

Що до відмін європейських мов можнаб було

більше росписатись про впливи т. з. "Мандрівки народів", щоб читачі могли собі яснійш зрозуміти чому нові мови: грецька, італійська, французька, румунська, тощо не' подібні до старо-грецької, латинської гальської, а наша українська навіки розлучилася з московською.

В сім перекладі ми вжили загально-української мови, пильнуючи яко мога вникнути московщини.

П. К.

—————o—————

ЯК І КОЛИ НАРОДИ НАВЧИЛИСЬ РОЗМОВЛЯТИ КОЖНИЙ СВОЄЮ МОВОЮ?

Скільки є на сьвіті ріжних мов?

Тепер на цілім сьвіті є більше як вісімсот всіляких мов. В самій Азії нараховано 153 мови, В Африці --114, в Австралії та Океанії 117, в Америці 423, в Європі -- 53. Се, нерахуючи діялектів підмов. А коли і їх порахувати, так усіх їх буде на сьвіті поверх пів-чверта тисячі. Отже, бачимо тепер, кільки на сьвіті мов. Одною мовою розмовляють сотки міліонів людей, а другою тільки кілька десять одиниць. Одну мову, приміром, англійську, можна почути в кожній закутині сьвіта, а другу ніде не почуєте, хіба десь у незнаних нікому безвістих.

Кожна мова — диво над дива.

Але дивота полягає в тім, що всі люди, рішучо усі, розмовляють якою небудь мовою. Рішучо усі, завинятком хіба хорих та вроджених йолопів; і кожний на своїй мові може висловити кожну свою думку, кожне своє бажане, кожне чутє, — усе, що треба, все, що є на гадці. І не тільки висловити, а так, що у-

сі його слова зрозуміє кожна людина, що розмовляє тою мовою.

Чому ж зрозуміє? Тому, що кожне слово сказане людиною щось означує. Слово - згук. Тож, коли чуєте той згук в розумі, сама з себе заявляється думка; та сама думка, котра була перед хвилею в голові людини, що вимовила слово.

Отже воно і означує.

Та людині з іншого народу се слово буде порожнім згуком, але тому краинові воно буде не що іншого, як думка висловлена згуком.

Як же се воно сталось, що усі люди почали після згуків розпізнавати чиєсь думки? Відразу здається, що людська мова то диво над дивами. Сама гадка до голови приходить, що певно колись усі люди мали вмовитися якимсь робом, дотичніко кожного слова, що власне котре воно має межи ними значити. А є мови, що мають поверх сто тисяч слів. Як же можна в такім випадку порозумітися відносно їх усіх з усіма людьми свого народу, з людьми котрих з дебільшого з роду не бачив? Еге, велике диво та людська мова, заплутана вона річ.

Але й заплутану річ можна зрозуміти та розплутати, треба тільки знати з котрого кінця зайти. А заходити треба ось як: сиочатку зрозуміти, що простійше, а потім братись і до розплутання того, що дуже заплутане.

Якою мовою і як розмовляють поміж собою звірят?

Але тут зайде питання, чи є взагалі яка небудь мова звірят та птахів? Звичайно є. Се видко з того, що звіріна звірину, а птах птаха розуміє. Вони не німі сотворіння. Вони теж кричуть та видають звуки. Вони приглядаються один до одного і розуміють багато не тільки з згуків, а й з рухів. Приміром, коли в кінськім табуні нашорошишь вуха одна коняка, дивись, уже нашорошились і решта. Або візьмім пташину зграю. Як злякається ся одна птаха та полетить, за нею зірвуться і інші. Тут наполошенній птасі не

треба навіть кричати. Досить тільки її полетіти так, щоб її бачили другі птахи того ж гатунку, вони полетять усі. Чому? Тому, що вони з її руху відчувають чому та полетіла.

Отже, мовляв, звірина звірину, а птахі птаха розуміє **навіть після рухів**: досить кому з них порухатись, а решта вже розуміє, чому той рухається.

Отже, тіло-рухи, чи міги, се таж мова, тому що за їхньою помошкою одно створінє чудово розуміє другого.

Та інакше не могlob і бути. Як їому не розуміти ляку або радощів другого такого самого соторіння, коли воно само завжди виявляє свій переполох, або свої радощі такісінким робом? Звичайно виявити. Не стримається ся, тому що у него і очі, і уха, і серце, і мізок, і чутя майже такі самі, як і в усіх животин його гатунку.

Отже, от звідки береться порозуміння межі животинами одного гатунку, від їхньої тілесної будови, а власне — від подібності в тій їхній будові. Кожний горобець, кожний віл, і всіляка інша животина радиє і сумує тому, що того вимагає будова її тіла. Усі напуги з радощів тривають крилами, а всі іси мають хвостами. Як же їм не розуміти радощів або смутку других таких самих соторінъ як вони після їхніх таких самісінки тіло-рухів?

А щож, як звірина звірині, птахі птахови пічнуть подавати голоси приміром, кричати, або сьпівати? Звичайно звірята того самого гатунку і по голосі розпізнають радощі або смуток таких же істот як і вони самі. Зрозуміють через те саме, що розуміють і чужі тіло-рухи. Бож в голосі, в криках, у синіві можуть бреніти також і смуток, і веселощі, і ляк і які хочете чутя. І дійсно бренять. Се знає кожний. Тому птах з птахою, а звірина з звіриною можуть порозумлятись самими криками, без жадних слів.

Але й крики не всі одинакові, — вони один до одного не подібні. Одна звірина вміє вити, гаркати, муркотіти на велику кількість голосів та тонів. Птахи також співають та кричать всіляко. Досить, при-

міром, прислухатись до курячих балачок та криків. Кожна курка може кричати багатьома голосами: коли їй треба покликати курята до поживи, вона кекоче одним голосом; коли налякається, вона кричить по інакшому, наче вимовляє “к-ррр”. Коли курка знесе яйко, вона кудкудаче знов по інакшому. Коли її здоганяє пес чи кіт — знов по інакшому. Отже вона в ріжких обставинах видає всілякі голоси. І птахи ці гатунку добре розуміють, що значить той крик.

І таке не тільки в курок, а і в решти птахів. Так само і в звіринні. Звірятам кричать всіляко після обставин. А про малпів росповідають, що у них є навіть власна мова, — вони вимовляють навіть якісь слова. І в звірів кожний голос щось значить, і кожний згук треба розуміти по інакшому.

Отже, хіба се не розмова за помочею всіляких криків? Хіба ті крики не заступають собою слів? Хіба вони не будуть виразом чутя і взагалі внутрішнього духовного стану? Крики звірят се, хоч і не людські, а все ж в своїм напрямку слова. Се хоч і не людська, а все ж мова.

Як люди розмовляють без слів? Мова тіло-рухами.

Тай людина під час розмови не уникає звірячих та пташиних увихів. Жаден з нас не розмовляє без рухів. Ми теж згуками голосу виявляємо чутє та думку. Приглянеться до розмовляючої людини: вона і руками вимахує, і раменами порухає, і пальцями тиче, і брови наспуплює, а що до голосу так і пригадувати багато не треба. Під час всілякої розмови голос що хвилі відмінюють ся: раз сердитий, раз веселий, раз гучний, раз тихий, раз лестивий. Отже слова собі слова, але без рухів та без всіляких виразів голосу жадна людина не обійтеться під час розмови. Отже тіло-рухи, чи мігі та відміни голосу потрібні і в розмові людини з людиною, так само, як се потрібне і звірині, і птахам.

Особливож богато звірячого в мовах всіляких диких народів. Є такі народи, що цілковито не годні

розуміти один одного, не рухаючи під час розмови руками. Подорожні росповідають, про чорносکірих дикунів, як вони порозумляють ся поміж собою. Є такі дикуни, котрі не можуть розуміти один одного, коли розмовляють у пітьмі. Чому? Тому, що вони не бачать, як вони махають руками, доповнюючи свою бесіду мігами.

Приміром одному дикунови — Нігрови треба було сказати, що він завтра піде до ліса. А такого слова "завтра" цілковито нема в мові тих Нігрів. Яким ж є робом, в такім випадку, Нігер висловлює ту думку? Він вимовляє три слова: "ліс", "йти" "день", але попри те тиче пальцем поперед себе. Се буде в него "день наперед", себто "завтра". Таким робом за помочею пальців Нігер все ж умудрюється висловити другому Нігрови те саме, що йому треба. "Завтра я піду до ліса"! І кожний Нігер добре розуміє його, не дивлячись на те, що іхня мова не має "завтра".

Таким же робом за помочею рухів, дикун може висловити, що він був у лісі вчора. Про се вінкаже ті самі слова: "ліс", "йти", "день", а по тім тиче пальцем на зад себе. Се в него значить, що він вчора був у лісі.

Та чи бесіда тичить ся занятрішнього дня чи вчора-шнього, слухаючий дикун тільки тоді зрозуміє того хто йому оповідає, коли баче відповідні рухи. В пітьмі дикуни не зрозуміють до чого йде балачка. От чому вони не годні порозумітись ноночі.

Отже, пальці, руки і взагалі рухи тіла подають, витлумачують Нігрови дійсні людські слова. Сі міги навіть можуть заступити слова. Розповідають про американських Індіянів, як вони порозумлюють ся між собою рухами. Вони сідають собі навколо палаючого огнища і починають мовчки розмовляти. Мовчать і — розмовляють, — за помочею рук і взагалі мігів. Приміром, один Індіанець розповідає другому, що він подорожував в зимку, три місяці, пішки і човном.

Ось як він розповідає за помочею рук. Спочатку він підносить догори руки і означає пальцями півколо

і колесо. Після него се іс' що: "молодик — се півколо, місяць в повні — колесо" Отакі рухи Індіян виконує тричі. Себто, місяць був тричі в повні і тричі молодиком, отже мало минути три рокових місяця. Потім дикун показує двома пальцями одної своєї руки на долоні другої, як люди ходять пішки. Се після него буде: "я йшов пішки" Потім дикун рухає обома руками, наче громадить веслами. Себто каже: "подорожував човном" Потім дикун починає увесь трутись наче йому стало зимно. Сим третмтінем він хоче показати, що він подорожував в зимку, коли була студінь. Таким чином дикун оповідає другим дикунам руками, та взагалі мігами, усе, що йому треба було росповісти про свою трохмісячну подорож взимку, пішки та човном.

От яким робом можуть люди порозумлятись межи собою на мігах, навіть без жадних слів. Се теж мова, тільки мовчазна. Так подібно розмовляють і глухо-німі. Розмовляти словами вони не годні, бо глухі з-уродження.

Хоч вони й виховують ся помежи людьми, але не чують цілковито жадного людського слова. Тому вони й не годні навчитись розмовляти словами. Але глухо-німі теж люди, у них є людський мізок, є розум, є думки та чутє. Глухо-німі можуть порозумлятись з другими людьми мігами, без жадних слів. А що найцікавішого, се те, що ті міги майже такі як у дикунів: кожний дикун відразу починає розуміти глухо-німого, а глухо-німий — дикуна. Чому? Тому, що усі їхні міги цілковито природні і кожний розуміє чого вони тичуться.

Отже люди можуть розмовляти і без слів. Вони розуміють один одного і розмовляють, навіть **не знаючи жадних людських слів**. Вони просто подають один одному свої думки, свої чутя і взагалі усе, що мають на гадці. Щоб мати гадки та чутє не конче треба знати слова. Думки можуть бути собі окремо, а людське слово, мова — собі окремо. Инакше кажучи, люди не завжди думають словами. Щоб думати словами, треба аби кожне слово значило яку-нече.

будь думку, а кожна думка, щоб нагадувала якесь слово.

Мігами тяжше виявляти думки, ніж чутя.

Та самими мігами не мож сказати усого, що мож вимовити словами.

Про звичайні житєві справи ще можна як небудь порозумітись на мігах. Та коли справа дужче замотана, тоді не легко обійтись без слів. Особливо важко висловлювати на мігах мірковання. Се не те, що висловлювати чутя. Бож і штахі і звірина вміють виявляти свої чутя осібникам свого гатунку. Але звірина не розважає, а в людий є розум і завжди, хоч якse не будь, мірковане. Виявити ті мірковання рухами пальців уже затяжко. Висшу гадку тяжче показати таким робом. Як мож, наприклад, висловити на мігах слово "гарний", або слова "думати", "казати правду", "умовлятись"? Індіяни виявляють думку "казати правду" ось як: вказуючий палець напростиований від рота означує в них "казати правду", — один язик, — се й буде "правдиве слово". Два пальці поставлені біля рота і роцепірені значуть "казати брехню, посідати два язики". Думку "гарне" Індіяни висловлюють рухом руки від рота, складаючи великий та вказуючий пальці кінцями до купи, а решту пригинаючи до долоні. Такий рух стає подібним до діточого повітряного поцілунку. Глухо-німі теж розуміють, до чого воно. Слово "думати" Індіяни показують, поклавши палець правої руки вондерек своїх грудей. Чому ж таким робом виявляють слово "думати"? Тому, що такий звичай, така встанова. Ну, а як хто того не розуміє, як тоді йому доглупнатись, що то таке прикладане пальця до грудей? Деято і не розуміє такого руху, а деято зрозуміє та не так, як треба. Отже мігами немож висловити усого, що висловлюється мовою. В людини дуже багато таких гадок та почувань, котрі можна висловити тільки словами. Особливо, коли та людина освічена та розумово розвинена.

Виявляти чутя помагає голос.

Як і тіло-рухи, чи міги, людині стає в пригоді те, яким голосом і з яким чутем вона вимовить слово. Вимова важить в людській розмові дуже багато. Вона навіть заступає собою слова. Приміром, одно дике племено цілковито не має слів "горе" та "радощі". Коли дикун хоче сказати "горе", він каже "ай" або "вей", але коли йому треба сказати слово радість він знов каже "ай" або "вей", але вже радісним голосом. Отже те саме слово висловлює цілковито противні річі, дивлючись після того, яким голосом воно вимовлене; таким чином заступається брак слів.

У народів не однакова кількість слів.

Диким народам бракне дуже багато слів. їх нема тому, що вони ще не витворені і не взяті до ужитку. Мова диких народів геть не така, як приміром московська або англійська. Московська мова числити в собі біля сто тисяч слів, в пімецькій ще більше, а в англійській ще більше. А в мові яких небудь червоно-шкірих Індіянів буде тілько кілька тисяч слів. Але її є ще багато: на західнім березі Африки є такі племена диких Нігрів, котрих мова числити усого від 350 до 400 слів. Оттакі вбогі на слова декотрі дикуни примушенні вживати мігів, вимовляти слова всілякими голосами.

Яких слів бракне в мові темних та непросвічених людей?

Але не конче дикуни. Навіть в однім народі, приміром українськім, освічені люди знають геть більше українських слів, як неспісменні. Багато щиро українських слів будуть не зрозумілими нашій невчній людині. Приміром слова "якість", "світогляд", "обраховане", "проява" і сила інших. Спитайте якого небудь селянина, що ціле своє жите десь перебув у далекім від світу селі — він не скаже вам, що значуть ті, хоч і щиро українські, слова. Хоч ті слова

і українські та всеж не кожному Українцеви зрозумілі. Але то ще не велика річ! Інші слова хоч і знані та не однаково їх люди розуміють. Приміром, звичайне слово "тіло". Що таке "тіло"? Селянин звичайно розуміє, що тіло, то його ноги, руки, взагалі тіло, —тіло якого небудь живого іства. А в наукових книгах сим словом означують усе те, що можна намацати руками. І камінь — тіло, і вода — тіло, і повітр€ — тіло. Але ось, приміром, слово "явище"

Селяни знають слово явлен€, щось подібного до дива. Приміром образ десь зявив ся, тощо. А в мові вчених людей се саме слово означає всіляку відміну, деб і в чім вона не повстала. Приміром, веселка, —се явище, огонь, — се явище, тепло, студінь, жите, смерть, — усе се явища. Отже таке бува, що часом Українець не годен зрозуміти Українця, тому що не знає багатьох українських слів, або хоч і розуміє їх та якось по своєму.

Щоб зрозуміти яке небудь слово, треба знати в якім змісті воно вжите. Слови, що мають загальний духовий зміст, звичайно не зрозумілі невчесним людям так само, як і дикунам.

Чому ж в неосвічених людий та диких племен геть менше слів в мові і чому вони не знають дійсного змісту богатьох слів? А тому, що жите таких людей та племен геть простіше, як у вчених. А простацьке жите не вибагливе що-до кількості слів. Приміром дикиуни-Австралійці мешкають в пустені, де нема ані рік, ані озер. Сі дикиуни часом навіть не знають, що таке річка. Отже й нема дивоти, що в їхній мові нема таких слів як "озеро" та "річка". Довгий час дикиуни ніколи не бачили ані гармати, ані рушниць. Розумно, що в них не було вигадано і відповідних слів до означення стрільби або канони. Чого не бачив та чого не знаєш, того, звичайно, ніяк і не назвеш. Щож робить в такім випадку яка-небудь людина з якого будь дикого племена, коли її мові бракне багато слів до висловлення її думок та почувань. Зак не придумано нових слів, вона мусить обминатись як небудь и-

накше, себто просто доповнити слова мігами та виразом голосу, так як се роблять птахи та звірина.

**У ріжких народів багато всіляких вигуків.
Як складають ся з них слова?**

Подорожні росповідають, що мова декотрих дикунів дійсно подібна на звірячу. В них не відокремиш і не відзначиш одного слова від другого.

Усі слова в їхній балачці наче зливають ся до купи та й згуки ті дуже подібні до звірячих. Приміром, африканські дикуни Готентоти, коли розмовляють, так усе цьмакають та цокають язиками. Таких згуків немож зазначити жадною літерою. Дикуни декотрих інших племен, розмовляючи, белькочуть, наче по-лочуть рота. А викили "ой", "ай", "ох", "ех" що хвилі чути під час їхньої балачки. Усі ті звірячі гуки потрібні дикунові до висловлення його думок. Особливо користні дикунам такі їхні вигуки, котрі виявляють їхнє горе, або радощі, або яке інше чутє. Сі саміські вигуки є і в нашій мові і звуться **окликами**. Бож і ми маємо вигуки "ой", "ох", і кожний такий вигук виявляє яке небудь чутє, — чи смуток, чи веселощі, чи що іншого. Над сим варта застановитись. Миж бо, Українці, вже не дикуни, а все ж наші вигуки тіж самі, що й у дикунів. Вони самі вигадують ся, і самі зявляють ся в усіх народів. Вони самі виходять з глибені людського іства.

**Звідки і як зявляють ся нові слова, приміром
назви звірят?**

Чому ж дикуни не витворюють собі нових слів, коли їм не вистарчає старих? Вони й витворюють поволі все нові та нові слова. Творене слів і по сей час відбувається на цілім світі, як у дикунів, так і в просвічених народів. Так воно йде зперед тисяч, ба зперед міліонів років.

Подорожні росповідають, як витворюють дикуни слова. Се стається ся якось само з себе. Приміром,

дикун перший раз в житю вчув стріл з кріса і зараз назвав стрільбу "пу". Індіян побачив вперше корову і став звати її "мму". Зозуля в богатъох народів зветься "ку-ку". Діти звуть кітку "няв-няв". От яким робом зявилося богато слів, а до того зявились самі з себе. І кожному розумно, чому вони зявились у всіляких народів, по всіх закутках світа і чому вони скрізь однакової роботи.

В деяких країнах дикиуни живуть родинами або родами, але кожна фамілія живе далеко одна від одної. В таких родинах раз-у-раз витворюють ся нові слова. Приміром хтось вигадає і скаже яке небудь нове слово. Хтось його вчує, зрозуміє, похопить, а відтак і сам пічне вживати, а від него ще хтось вчує, зрозуміє тай запамятає. От і пішло те слово в рух в тій родині. Коли родина не велика, так новим словам не тяжко ставати річкою загального ужитку.

Як діти витворюють нові слова?

Ще богато нових слів творить ся та вигадується малими дітьми. Відомо, що немовля порухує варгами і намагається ся вимовити якесь слово, а батьки слухають і за ним прооказують. Найлекшим згуком в немовляти се пухкане. Пухкають навіть тільки-що народжені. А під-час пухканячується слово "па", або "ма"; се залежить від того, чи ділають самі уста, чи враз з горлом. З такого пухкання і повстають собі такі слова як "па-па", "ма-ма", або "ба-ба". Тому в усіх майже народів такими словами звуть діти батька. Дорослі люди гадають, що дитина власне так їх і зве. А в дійсності немовлята не розуміють і не можуть розуміти жадних назв. Вони ще нікого і нічого не звуть. Немовлята просто собі пухкотять або кричать порухуючи устами. Батьки похоплюють ті згуки і уявляють собі наче ті згуки означають те чи те, а на самперед, що тими згуками немовляти кличуть їх самих. От чому у богатъох народів слово "па" або "пана" означає батька. Але в інших народів се саме слово "па" буде не батько, а мати, а слово "ма" або

“мама” вживаєть ся про батька. Приміром з грузинська “мама” буде батько. З сімська батько теж “ма”, а не “па”. На другім боці світа, в Америці, в мові північно-американських Індіянів племена “Тлатсканаїв” батько теж буде “мама”. А сі Індіяни жують геть від Грузинів, -- а батька звуть однаковим словом, як і Грузини.

Але слово “мати” в багатьох мовах буде “па” або щось подібного. З грузинська мати “деда”. В мові одного полуднево-американського племена Індіянів мати буде “апне” В московській мові “баба” буде жінка, а з татарська “баба” се дід. Але знов в мові одного нігерського племена “баба” буде батько. Усі ці слова зявилися вперше межи людей від безглаздотого белькотаня немовлят. А діти белькотили так тому, що їхні уста так до того сответрені. Тому й сталося, що назви батьків в багатьох напрямках подібні до себе у всіляких народів, хоч ті люди живуть по всіляких закутинах світа, тисячі миль один від других.

Як витворюють слова дорослі люди?

Богато слів, які подибуємо в людській мові зявляється ще ось яким робом: З двох старих слів складають одно нове. Приміром в китайській мові цілковито нема слова “юрба”. Яким же робом один Китаєць дає другому до зрозуміння, що мова тичеться юрби? В китайській мові є слова “жін”, себто людина. Окрім того є слово “ду”, себто богато. З цих двох слів Китаєць скомпоновує слово “жін-ду”, себто “людина-багато”. А багато людей - сеж і буде юрба. Таким робом складають ся з двох або трох складів дуже багато слів. В нашій українській мові багато слів зложено з двох або навіть трох окремих слів. Приміром, слово “добробут”: тут два слова — “добро” і “бут”. Або ось слово “перекотиполе”, воно зложене з трох слів “пере”, “коти” і “поле”

Або ось ще цікавий приклад того, як викручується ся люди, коли в їхній мові бракні слів. В Америці

є індіанське племено — “Гідатсо” Колись Індіяни того племена робили собі сокири з каменю, а потім знайшли залізо та мідь і стали робити сокири з тих металів. Але до того часу в мові того племена не було таких слів, як мідь та залізо. Якиміж словами назвали ті Індіяни свій знахід — мідяну та залізну сокиру? На залізо вони кажуть “камінь чорний”, на мідь — “камінь червоний” Звичайно ті Індіяни добре розуміють, що означають ті слова, і про що власне йде бесіда.

На Спокійнім Океані є великі красні острови, що звуться островами Таїті. Вони положені далеко геть від берегів Америки та Китаю, і на них довший час не було коней, а тільки самі безроги. Але ось приїхали до тих островів Англійці і привезли з собою коні. Якож ім'я дали коням Таїтіяни? Чи сотворили вони якє нове слово про означене коний? Цілковито ні. Вони назвали коняку “свинею”, що носить на собі людину”. Таким робом Таїтіяни обійшлися і без витворення якогось окремого слова в сім випадку.

Щось подібного вчинили Індіяни племена Сіу в Пів. Америці. Коли вони вперше побачили коняку так дали їй назву “чарівна собака”. Отже слово до означення коняки склалось в них з двох, уже перед тим знаних, слів.

Багато окремих слів нашої мови зложені з кількох слів, сполучених між собою в одно слово.

В ріжких мовах є дуже багато слів, що зложені з кількох слів, але так, що часом тяжко й зауважити, що там не одно слово, а два, або й більше. Приміром “красномовність” Тут виразно видно, що се слово складається з двох слів, — з слова “красно” і слова “мовність”. Але ось слово “зарібник” Воно складається з кількох слів: “за”, “ріб” (а власне “роб”) і “ник” Слова “за” та “ник” надібуємо на початку та при кінці богатьох слів. Приміром, зарібок, робітник, чайнік. Очевидччики, що усі ці слова складані. А ось, приміром, слова “мойого” “мойому”. І ці зложені, кожне

з двох слів: наприклад, слово "мойого" складається зі двох слів "мой" та "його"; "Моїм" — це власне "мой-им" "Мойому" — власне "мой-йому"

Вимовляючи, ми не завважаємо, що декотрі слова зложені з двох слів. Ми забули, що багато наших слів колись складались з кількох слів. І не так собі склались, але щільно злялись, та ще трохи переробились та відмінились.

От, приміром, ми не кажемо тепер "добрий його", але "доброго". Не кажемо "добрий — йому", "добрий — ним", але "доброму", "добрим".

Знов два слова нетільки часом позливають ся до куни, але ще й так відміняють ся, що їх відразу годі й роспізнати. Приміром, берімо три слова "смерть", "вморити", "уміраю". Здається ся, що ці слова між собою неподібні, але в них є дещо й спільногого: "мер", "мор", "мир". Вчена людина без великого труду розпізнає та зрозуміє з яких слів котре слово зложене і де в нім головна основа або корінь, а де **додатки** та **наростки**. Корінь занадти значить основу слова, а додатки та наростики показують його прикмету. Приміром, ці слова: "заходити", "прихід", "винахід", "ходжене", "хожу". І ці слова не однакові. Але в них усіх їхня основа чи корінь, той самий, а власне: "ход", "хід" ходж", або "хож". Завдяки цій спільній основі усі ці слова наче споріднені один з одним. В усіх цих словах спільногого кореня є одна й та сама думка — **ходжене**, хоч з усякими прикметами. А ці прикмети у ріжких слів ріжні: "заходити" се не цілковито те саме, що "ходити"; "прихід" не те саме, що "обхід" або "походжене". Через це повстають всілякі прикмети в ріжноманітних словах одної спільнії основи? Через те, що в тих словах спільним буде тільки сама основа, а додатки та наростики ріжні. Приміром в одного слова додаток "за" (заходити), а в другого "по" (походжене), у третього, "ви" (виходити). Так само ріжні і наростики "заходити", "походжене", "виходив" (усе це наростики: ити, сне, ив). Усі ці слова подібні, але вони і відрізняються від ріжні після додатків та наростиок, але також буває не тільки з сими, але з усякими сло-

ДІАЦІОНАЛЬНА
ПАРЛАМЕНТСЬКА

БІБЛІОТЕКА
УКРАЇНИ

вами, що є в нашій мові. В них усіх є конче корінь та й додатки з наростками трафляють ся зчаста. Отже розумно, що корінь буде основою слова. На тім кореню тримається ся цілий зміст слова, себто те головне, що те слово виявляє.

Але се ще не все. Сей корінь — се стародавня частина тих слів, в котрих він подибується. Се видко з того, що усі ті слова повстали завдяки тому, що з обох боків сего коріння були приставлені другі слівця. Приміром, в слові заходить спереду приставлено “за”, ззаду “ити”; в слові “походженнє” спереду приставлено “по”, ззаду “енє”; в слові “ходак” ззаду кореня приставлено “ак” і т. д. Щоб приставляти такі слівця, як “за”, “по”, “ити”, “енє”, “ак”, треба щоб спочатку було тє до чого ті слівця мож булоб приставляти. А вони приставляють ся до кореня. Отже в тих словах корінь мусів звитись перш, ніж самі слова. Інакше кажучи він старший за них. Додатки та нарости висловлюють не самий зміст слова, але його прикмету чи підзміст. Сі прикмети і зявилися, але тільки пізніше, з бігом часу. Приміром в слові “заходити” кінець слова “ити” означає, що тут тичиться ділане заходження; в слові “ходак” додаток “ак” значить, що тут тичиться якоїсь річи до ходження.

Як з одного кореня виростає багато ріжноманітних слів?

Отже справа мала бути так: в початку зявилися словесні корені, а потім до них почали приставляти додатки спереду, а нарости позаду, так і повстали нові слова. Тих накорінків істнує величезна сила, а тому, завдяки їм, з одного кореня може повстати сила нових слів. Се залежить від того, які додатки та нарости приставляли до них. І так було і є з кожним корінем і під час балашки приставляють до коріння ті чи нинішні додатки та нарости. Се робить ся на тє, щоб закметити та краще означити певне слово, — щоб зробити його більш зрозумілим про люди.

Але на сім справа не кінчується. В декотрих мо-

вах, і в нашій українській, окрім додатків і наростків відмінюють ся також і коріні. Приміром, з кореня **мир** робить ся в слові "уморитись" "мер" або "мир", (смерть, умираю). А корінь "ход" перейде в "хід" та "ходж" (вхід, ходжене).

I такі відміни стають ся з багатьома коренями в нашій мові: відмінюють ся вони сами, - - відмінюють ся відносно слова. Окрім коренів відмінюють ся додатки та наростики спочатку та скінця слів. I все се стає ради виразності мови, ради її гнучкості. А з сего стає те, що завдяки додаткам та наростикам, і відмінам в коренях може повстати з одного кореня десять, двадцять, а часом і сто нових слів, а навіть і більше.

Так і зявилася сила слів в українській, німецькій і богатьох інших мовах. I кожде слово має свій власний зміст, свій підзміст, чи свою прикмету, що не цілковито подібне до змісту та кмечено других слів.

От що роблять додатки та наростики, та відміни в коренях: завдяки їм побільшується слів в мові.

Що таке корені, додатки та наростики?

Але що власне такі додатки, наростики та корені? Колись вони були окремими словами. В них був власний зміст і власне значінє. Приміром в слові "доброму", "доброго": корінь сих слів — "добр", а коло него скінця став наросток "ому", "ого" Щож се та-ке? Се: "йому", "його" Слово "доброму" зложене з двох зіляних до купи слів: "добро", "йому". Слово доброго теж зложене з двох слів: "добро" "його" I сих слів "його" та "йому" теж мають ся свої власні корені. Або, приміром, слово "вхід" Його корінь "ход", а "в" додаток. Колись і в літери "в" був свій власний корінь, і вона означувала середину.

Якийсь власний зміст мали усі додатки та наростики. I таке було в усіх мовах, де вони не є.

В них усіх були і є свої власні корені.

Звідкіль і як зявились корені слів?

Але звідкіля взялися власне усі ті корені? Про се вже було сказано: кожний згук, вилетівши з людських уст, може стати коренем. З багатьох найзвичайніших вигуків повстала сила слів: з вигуку "ох" повстали слова "охоти", "оханє"; з вигуку "ой" — "ойкати", "йойканє". Такі вигуки видирають ся з грудей самовільно, приміром, від болю, з радощів, з здивовання, тощо; а, повставши, стають коренями богатьох слів. Так і тепер діється ся в усіх народів, не тільки в українського. Так було завжди. Таким робом витворено з кожного вигуку силу нових слів, а ті вигуки стали їхніми коренями.

Так самісінько стали коренямі і такі згуки, як, приміром, "ку-ку", "няв", "му", "мми". Що се таке? Се просто **наслідоване**, приміром, наслідоване куканю зозулі, нявканю кота, муканю корови.

Подібні сему згуки стались коренями дуже багатьох слів. З ними сталося те, що з звичайними та природними вигуками. Підчас розмови, люди почали приставляти спереду додатки, а позаду наростики. І таким робом з тих гуко-наслідань зявились всілякі нові слова, приміром, змосковська зозуля буде "Кукушка"; зозулю закула: "кукушка закукувала". Від гуку "бу" маємо "бугай"; від "му" мукати, муканє; від "няв" — "нявчати", "нявканє" і богато подібного.

В кождій людській мові є багато таких слів, котрі нагадують згуки цілковито неподібні до людських. Приміром, слова "грім", "гуркіт", вони нагадують хуртовину. Хіба під час хуртовини або якого іншого гуркоту не чуємо в тім гриманю згуку "гррр"?.. Або ось слово "бубон": воно нагадує голос бубона: "бум-бум-бум..." вибиває по напятій шкірі кіечок. Або ось ще слово "дзвін", "дзвіниця", "дзеленькотінє" — нагадують дзвинячі згуки; слова "дзюркотіти" "дзюркотінє" нагадують плюскотінє води плинучого потічка. Слови "бренькотіти" "бреніти", "скавуліти", "ячнати" теж подібні до згуків натури.

Таких слів багато в кождій людській мові.

Вони тотожні у всіляких народів, хоч і жують ті народи геть далеко одні від других. І сі слова скрізь зявилися самі з себе, через те, що люди наслідують всілякі згуки своїми устами. Вчується згук і прокажуть його за помочею свого горла.

Часом один народ живе в Африці, а другий на Україні, але обидва вони витворили майже однакові слова до означення певної речі. Приміром змосковська дзвін буде "колокол", а американські дикиуни витворили називу дзвону "ква-ля-ква-ляль". Се слово бренить майже так, як московське "колокол". З німецького дзвін буде "гльоккс", з французька "клош". І в тих словах є теж щось спільногого з московським.

Через що ж така подібність? Звідки вона взялася? Сталася вона сама через себе завдяки згуко-наслідованню. Або ось, приміром, московське слово "пушка" — канона.

Гуцули на стрільбу кажуть "пушка". Малі діти кажуть "бух" або "пу", наслідуючи згук стрілу. І багато дикиунів звуть канону "пу-пу". Або ось по нашому "грім", а в дикиунів "бам". Тут теж наслідоване згукою грому. І тут є щось подібного межі нашою мовою, а дикинською.

От таким чином, завдяки згуко-наслідованню, зявилось в всіляких людських мовах багато подібних слів. В сім звичайно нема нічого надзвичайногого. Все ставалось і стається само з себе просто і природно. І так діється ся від віків. Отже тепер бачимо з відки взялись і беруться декотрі корені багатьох слів в ріжноманітних людських мовах: з вигуків, з криків та згуко-наслідовання.

Але корені зявиляють ся нетільки через повизше наведене. Інші зявилися випадково, але якраз були відповідні в тій хвилі. Одна людина могла випадково собі якийсь корінь придумати, але ся вигадка в тій хвилі сподобалася другим людям; тому вони її похопили і вона стала вживана цілим племеном. Такій появі нових коренів нема чого дивуватись. І тут усе діється само з себе. Одним словом, є багато

причин, чому в людській мові зявились ті корені. Зявились вони тому, бо інакше не могlob і бути. А поглядя коренів зявилялись усе нові додатки та нарости. Таким чином з коренів повстали нові слова, велика сила слів, стільки, що тепер їх і не злічити усіх.

Чому і як збільшується кількість слів в нашій та чужинецьких мовах?

Новопридумані слова і тепер зявиляються в нашій бесіді; можна впевнити, що зявилються вони щодня. Ми усі щораз укладаємо усе нові та нові слова з стародавніх коренів, з стародавніх додатків та нарости. Одно слово вдається влучним; люди його похоплюють і починають вживати. Таким чином воно йде межі людьми в рух і поволі стає власностю цілого народу. Іншіж слова витворені кимсь, забуваються, тому що несподобались людям. Так воно діється з споконвіку, і діється саме з себе. Люди жують і розмовляють своїми мовами, а розмовляючи усе роблять якісь відмінення в тих словах, що вони вимовляють: або новий накорінок до додадуть, або вимовлять якось по новому окрему літеру, або зроблять наголос на тім або іншім складі, або придумають якось особливо розставляти слова в своїх реченах. Ніхто не вигадує і не вигадував яких небудь слів спеціально про кожний окремий випадок. Се роблять усі люди взагалі, а жаден зокрема. Так діється з споконвіку. А через те стають великі відміни в мовах всіляких народів та племен.

Народи, що розмовляють тільки коренями.

Але є на світі дикуни, що розмовляють тільки самими коренями. Себто в їхніх мовах нема ані додатків, ані нарости від складу та з кінця слів, а самі тільки корені. От вони й ставлять корінь попри корінь, без жадних перероблень та додаткових кінців. А так розмовляють не тільки дикі народи, але й освіченні, приміром, Китайці. Ціла китайська мова зложена з са-

мих коренів, і ті корені ніколи не відмінюють ся. Китайська мова дуже дивна. Там кожне слово то окремий корінь ніколи непідлягаючий відміні. Приміром “фю” з китайська буде батько, “мю” — мати. “Батько”, “батькови”, “батьком”, “батьківський” усе буде “фю” “Мати”, “матері”, ‘материн” — усе “мю”. “Фю” та ‘мю” се корені, і вони ніколи не відмінюють ся. Батьки з китайська буде “фю-мю” Татів та мамин— “фю-мю” Або ось китайське слово “та”. Се слово має багато значіть. Зкитайська “славетний” буде “та” “велич” теж “та”, “велика кількість” — теж “та”, “збільшувати” — також “та” Є такі китайські слова, що мають в собі цілий тузин ріжноманітних прикмет, які счасти одна на одну цілковито неподібні.

Як же в такім випадку годен Китаєць розуміти Китайця, коли про ріжні слова згук один, а зміст відмінний? Китайці справляють ся ось як: вони кожне таке слово розуміють інакше, після того, на котрим місяці воно поставлене в разомові, тут залежить від того, перед котрим словом воно стоїть, і які слова його попереджають.

Подібно сему розмовляють і Сіямці та Аннамці, і інші племена подібні до Китайців, що живуть в Індо-Китаю.

Приміром в Аннамців є слово “ба”. Один подорожній росповідає, що він чув, як один Аннамець вимовив те слово заразом аж чотири рази, тільки неподібними наголосами, відмінним голосом та всілякими ростяганнями. “Ба-ба-ба-ба”, а власне “Ба-а-бба-ббаа-бааааа” А се буде ось що: “Жінка надавала полічників тром ціарським улюбленикам”.

Також і в Сіямців слово “га” має штири зміста. Часом воно буде “мукати”, часом “чума”, а часом “пять” Се залежить від того, як воно вимовлене та де поставлене. Також і Китайці вміють вимовляти одно слово всіляко, як і сіямці, навіть в десяткох напрямках. Зміст слова відміняється після того, яким тоном вимовлено те слово.

Або ось, наприклад, маленька розмова двох Сіямців. Один питав другого:

- - Хай хай кай хай на хай?

Се з сіямська буде: "Хіба ніхто не продає в місті
яєць?"

На се другий Сіямець відповідає:

—Ха най хай фа-хай хай!

По нашему се ось що: "Чому ні, але крамар нині
хорий"

В українській мові тут усе інакше, а в Сіямців
тільки шість неоднакових слів — "хай", "кай", "на",
"най", "ха", "фа". Але сі слова так розставлені, що
після зміstu мають кожне окреме значене тай вимов-
ляють ся вони кожне інакше. І через те звялиється ся
ріжниця що-до зміstu.

Отже, завдяки розстановленю слів та інакшому
вимовленню їх, Китайці та Сіямці можуть висловити
своєю мовою, що забажають, хоч і розмовляють са-
мими коренями.

Такі мови посідають тепер більше як п'ятьсот
міліонів людей.

**Народи, котрі в своїх мовах додають до коренів
наростки, але ніколи не відмінюють коренів.**

Але є народи, що не розмовляють самими коре-
нями. Вони роблять се так: корені собі корені, вони
завжди позістають ся невідмінні, як і в китайській
мові, але до них усе приставлюють які небудь нарости-
ки, через що слова цілковито відмінюють свій
зміст. Таку, наприклад, мову мають Турки. З турець-
ко линва буде "аркан", а линви — "арканляир", на лин-
ві буде "арканла"; присилити на линву — "аркан-
ла"; краца линва "арканлик". Отже, приставлючи
до слова "аркан", себто до кореня, всілякі частки
("лір", "лік", "ла", "ли"), Турчин може висловити,
що йому треба. В такій мові, як турецька, головна ва-
га в тих частках, котрі приставлюють ся до кореня.

Або ось ще приклад. З турецька "зошит" буде
"тефтер"; мій зошит — "тефтерім"; мої зошити
"тефтерлерім"; в моїм зошиті — "тефтерімде". Отже
і тут уся вага в наростиках. Таких наростів є сила і кож-

ний перероблює зміст слова у власнім напрямку. А слова завжди щільно зливають ся з тими наростками. Із розмові Турчин насамперед звиртає увагу на слово, на корінь, а потім уже на наросток: ті наростки слугують наче якимись тлумачами тих слів, до котрих їх пристановлено.

Щож таке ті наростки? Колись і вони були окремими словами, у кожного наростку був і є свій власний корінь. Але з часом люди забули, що ті наростки теж слова, тай почали вважати їх звичайними **кінцями слів**, наче підномагачами до країцього витлумачення других слів.

Багато людських мов після своєї будови подібні до турецької мови. Такими мовами розмовляють багато народів, приміром, Турки, Угорці, Якути, Киргизи, Фини, тощо.

Народи, котрі зливають до купи кілька слів у одно.

Але в декотрих народів буває інакше. Вони розмовляючи, зливають по кілька слів у одно, і зливають так щільно, що їх тяжко доглянути по тім сполученю. Приміром, Індіяни племена Делаверів звуть срібло “білий камінь” По їхньому білий буде “опік”, а камінь – “ассуун”; отже срібло по делаварському буде “опоссуун”, (а не “опік-ассуун”). Тут з двох слів стало одно, тільки куценьке; Індіян від слова “опік” відкинув цілий склад – “ік”

Або ось в Північній Америці живе племено Алгонквинів. По їхньому “подай мені човен” буде “надхолінім” Ми вимовляємо сю думку трома словами, а Алгонквини одним. Здається си, що в них се наче одно слово. Але вдійсності тут теж три слова, тільки поспілтані межи собою: перше слово “натен” – дай, друге “амохоль” – човен, третє – “нін” – нам. Усі вони цілковито окремішні слова; отже відразу годі навіть пізнати, що “надхолінім” склалось з тих трох слів, (натен, амохоль, нін). З сих трох слів деято викинуте.

Часом Індіяни сполучують силу слів у одно сло-

во. Приміром Індіян з племена Іроквойсів каже одним словом:

“Вінітавтігегіналіскавлунгтанавнелетісесті”

В однім слові сорок і одна літера!

Зміст сего слова ось який: “Вони прийдуть до сего часу до кінця зі своїм виразом прихильності відносно тебе й мене”.

В українській мові сю думку мусимо висловити аж п'ятнадцятьма словами, а Індіяни Іроквойси мають про се тільки одно, довге слово злучене з багатьох слів, що цільно собі позливані до купи. Як взяти з него кожне слово по одинці, так те слово вимовляється не так, коли зіллеться з другим.

Ми, Українці, навіть негодні зрозуміти, як можна розмовляти, зливаючи таким робом слова. А Індіяни негодні зрозуміти, як можна розмовляти цілковити не зливаючи до купи слів. Після іхньої думки, коли не зливати слів, так розмова буде дуже довга і треба буде більше працювати язиком, ніж того треба.

Подібно до індіанської мови мають мову і дикі Грінляндці. Приміром Грінляндець хоче сказати: “Нізьми люльку, напхай тютюну і дай мені”. З грінляндська се буде так: “агглекігуарторазуарінароп” Се довге слово теж уложене з багатьох окремих слів, і усі ті слова теж позливані до купи після Грінляндської звички.

Народи, котрі переобляють і корені і кінці слів, дивлючись, що хочуть сказати.

Багато народів, так як Іроквойси, Алгонквіни та Грінляндці, під час балачки зливають до купи окремі слова. Але в нашій українській мові такого зливання не має. Як нема того і в мовах англійській, французькій, італійській, гішпанській, німецькій, латинській, грецькій, нірменській, іранській та санскритській*).

*) Латинська мова — се старо-італійська, нею розмовляли в Італії сперед півтори тисячі літ і ще давніш. Тепер Італійці тої мови не вживають. Іранські,

Народи, що вживають сі мови справують ся інакше. Вони не зливають слів докупи і не розмовляють самими коренями. Більше усе стає їм в пригоді звичка **перероблювати корені та відмінювати кінці слів**, додати з кінців та початків коренів всілякі додатки та нарости, так щільно зливаючи їх з коренями, що здається, що кожне слово викарбовано з суцільного кавалка і тяжко буває доглянути, що в тім слові належить до коріння, а що до накорінка. Або ось українське слово “задушений”. Корінь сего слова буде “ду”. “За” — додаток, “шений” — наросток. Звідси слова “душа”, “дух”, “душити”, “дуди”, “дмухати”, “дихати”. В одних словах корінь “ду”, в тих “дму”, а в третих “ди”. І кінці слів ми, Українці, усе відміняємо під час балачки; приміром, ми кажемо “задиханий”, а потім “задиханого” або “задиханому” “Дмухати”, “дмухав”, “дмухали”, “ходити”, “хожу”, “ходжене”. В усіх цих слів кінці неоднакові.

Цілковито не так в турецькій мові. Там корінь позістається ся невідмінним, він відразу впадає в очі і його легко відокремити від всіляких накорінків.

Цілковито не так в китайській мові. Там корені стоять кожний окремо, а накорінків нема жадних.

Отже мова від мови ріжнить ся. Є мови зложені з самих коренів; є мови в котрих є корені з наростками; а є мови, такі як наша, в котрих відмінюють ся, і корені і накорінки.

Отже мови побудовані не всі на один зправок. Кожен нарід, кожне племено має свої звичаї, свої привичаєння, свою вдачу що до вложення слів та речень.

Як слова перемандровують з одної мови в другу.

Люди мають стичність межи собою з давних давен.

чи зендські мови се ті, котрими розмовляли більше як сперед тисячу років декотрі народи, що жили в теперішній Перзії. Санскритська мова — се старо-гиндуська. Її тепер невживана жаден нарід.

Вони або провадять межи собою гандель, або знов воюють і підбивають один одного. Або живуть спокійно та згідливо, женють ся між собою і разом полюють. Завдяки всіляким відносинам завжди від одного народу до другого перемандровує сила слів з чужинецьких мов. В кожній мові завжди є чужі слова. Перемандровуючи до іншого народу, слово потроху відмінюють ся, тому що не кожен з непризвичайнем годен вимовити чуже слово так, як треба. От, приміром, Українці кажуть: "квиток", а Французи — "кітанс", а до того те "ан" вимовляють крізь ніс, гнусаво. Або от московське слово "транжіріть", себто марнувати гроши або добро. Се слово не московське, а французьке. Його витворили московські пани "поміщики", котрі їздили на чужину розмарновувати про пускати народні грошіннята. "Етранже" -- французьке слово, що понапамому буде "закордон"

Не кожний Українець вимовить добре де-котре чужинецьке слово. В Українця язик не звик так обвертатись в роті, як у Француза, а може і будова рота та уст не цілювіто така, як у того. Де-котрі народи, приміром, Німці, не годні вимовити ж-ж-ж- і щ-щ-щ. В них замість того буде ш-ш-ш та си-си-си. Француз не годен вимовити "и".

Декотрі Індіяни не вимовляють "п", в них натомість робить ся "б". Один католицький ксьондз вчив мексиканських Індіянів "Патер-ностер", себто "Отче наш" з латинська. Але, як ті Індіяни не намагались вимовити "патер-ностер", в них усе було "паhtль нохтль". Кожна мова має свої питомі згукі та літери. В українській мові є 32 літери і один знак, в французькій та англійській — менше, в грецькій та латинській -ще менше. У дикунів Полінезійців, що живуть на островах Снокійного Океану, тільки 8 згуків в мові, у австралійських дикунів так само 8 згуків. Отже нема дивоти, що люди переробляють декотрі чужинецькі слова посвому, коли ті слова перемандровують від народа до народа.

Жадна мова не обходить ся без чужих слів. В усіх мовах набирається ся їх усе більше та більше.

Декотре слово мандрує від одного народу до другого, а від того до третього, а так до четвертого, до десятого. Є такі слова, що обмандрували цілий світ і їх подибуємо майже в усіх народів, хоч подекуди переробленими. От, приміром, грецьке слово "Христос" По нашему буде "помазаник" Се слово можно вчтути скрізь, де є хоч один християнин, або хоч один іронівідник християнства. Є й інші слова, що подіставались в мови багатьох народів.

В нашій українській мові теж подибується ся сила чужих слів; приміром, грецьких, латинських, французьких, татарських, польських, англійських, німецьких, арабських, турецьких, жидівських, а навіть гіндуських і багатьох інших племен та народів. От слово "сахаръ" (цукор) з арабська; "кантан", "башлик", "козак", "товаръ", "качан", "хозяинъ" - се з татарська; "бочівка", "булка", "мечъ" - з старо-німецької мови; "тузинъ", "царъ", "ягнѧ" - латинські слова; "кімната", "моанрха", "паннихида", "парастасъ" - се з грецька; "субота", "шабашъ", "гомінъ" з старо-жидівської мови. "Чоколяда", "кокоа" з мови мексиканських Індіянів. Слова "гамакъ", "тураганъ" - індіянські слова з острова Гайті. А польських та німецьких слів у нас сотки, а сотки. Не бракне й французьких. Але чуже слово завжди може розпізнати хоч часом се нелегка річ.

**В ріжких мовах ріжких народів надибають ся слова,
що повстали з одного кореня.**

Та мови ще мають дуже подібні до себе слова. Але сі слова не позичені з чужих мов, а просто повстали з однакових коренів. Отже іншими словами кажучи, мови можуть бути ріжні, а корені багатьох слів все ж можуть бути однакові. От, приміром українське слово "братъ" Корінь сего слова "братъ". З цього кореня виросла, зявилася сила ріжноманітних слів; приміром, "братній", "брацтво", "братаничъ", "братались", "брательство", "нобрратимъ" Се слово "братъ", - широ українське слово. Але геть далеко на схід від України, в Азії є країни Індія та Персія. По старо-гин-

дуському, або з старо-перзька слово "брат" щось дуже подібне до нашого. По старо-перзькому брат буде "братар", по старо-гіндуському так само "братар". Втих словах той саміський корінь "брат". З цього кореня в тих мовах виросло також багато слів старо-перзьких та старо-гіндуських.

Але тут варте уваги ще й те, що слово "брат" з'явилось в сих мовах не з чужих мов. Воно прийшло, яко спадчина від прадідів, себто від людей тоїж кропи, але що жили в давній давнині. Се можна пізнати ось як: се слово подибується ся в дуже стародавніх гіндуських та перзьких книгах, а книги ті написані ще тоді, коли на світі не було ні української, ні французької, ні англійської, ні німецької, ні грецької, ні латинської, ні литовської, ні вірменської мови. Отже, слово "брат" могло дістатись до сих мов тільки з стародавніх мов. З відти воно й прийшло.

Се доказало доведемо ось як:

Вчені піднеслися великого труду. Вони списали і ще спишути всі слова усіх людських мов, які є або де були на світі. З сих слів письменники укладають словники кожної мови. Потім вони порівнюють слово з словом, підмовою з підмовою. Вони приглядаються в котрих словах основи (себто корені) однакові, а в котрих ні. Се робота дуже морочна, що вимагає богатого розуму, знання, талану, поханивості, пильності та уваги. Але тільки таким робом і були роспізнані корені багатьох мов слів. Тим же робом довідались і про історію кожного слова, себто стало відомо, як те слово вимовляли в старовину, а як вимовляється си тепер, та який зміст мало воно в давнину, а який має тепер, і які відміні відбулись з котрим словом протягом часу. От таким робом вчені й довідались, що слово "брат" — корінне українське слово. Але довідались і про те, що се слово "брат" — не тільки українське корінне слово, — воно корінне слово також в старо-гіндуській (санскритській) та старо-перзькій (іранській) мові. Сеж слово "брат" — корінне слово багатьох інших мов, хоч кожний на-рід трохи і перекручує його коли вимовляє.

Цікаво розглянути, як всілякі народи перекрутили його по свому. От, приміром, з ново-німецька "брат" буде "брудер", з латинська, себто по старо-італійському брат -- "фратер" з франзуська—'фрер' по кельтському*) "братір", по старо-німецькому "бротар", з литовська "бротеліс" Або слово "дочка": з московська "дочь" або "дочерь", по санскритському "дугітар", по іранському "дугда", з вірменська — "доустр", з грецька "тюгатер", по старо-німецькому "давхтар", а по новому "тохтер", по церковно-слов'янському "діцерь" і "дочерь", з литовська "дукте" Сі слова дають відчути, що вони споріднені межи собою, хоч вимовляється неоднаково по ріжних мовах.

Теж саме сталося і з словом "мати" або "матір": з санскритська та з старо-перзької мови мати буде "матар", з грецька "метер", з латинська "матер", по старо-ірляндському чи кельтському "матір", по старо-німецькому "муотар", по новому — "муттер", з вірменська "маір", з литовська "моте", по церковно-слов'янському -- "мати" По нашому "удова", "відава" по старо-гіндуському, "вітве" з німецька, "вев" - з французька. І таких подібних слів в багатьох мовах велика сила.

З сих прикладів видно, що декотрі слова хоч вимовляють ся однаково, але взяті з окремих народів. І зчаста ті народи сидять собі далеко один від одного.

От, приміром, від України, Франції, Італії, Англії геть далеко до Індії та Перзії. Від тих країн не близько і до Греції. Та, невважаючи на те, подибується ся багато подібних слів в ось-яких мовах: грецькій, ла-

*) Кельти — стародавній народ, котрий жив сперед півтори тисячі років в теперішній Франції, Англії та й ще по декуди. Нащадки сего народа істнують і досі, хоч і перемішалися кровю з другими народами. Вони розмовляють і досі мовою, котра повстала з старо-кельтської. До таких належуть, приміром мешканці Велза (в Англії) та Ірляндці.

тинській, в українській і в усіх решті славянських мов, в англійській, французькій, гішпанській, італійській, німецькій, кельтській, литовській, вірменській, старо-перзькій та старо-гіндуській. Мови ріжні, народи окремі, жують далеко один від одного, а майже подібних слів у них дуже багато.

Тай не тільки окремих слів, а й **однакових коренів**. Отсе власне найбільш цікаве. Приміром в усіх сих мовах корінь "да" означає "давати". Корінь "вед" означає "віддати", "знати"; корінь "ід" означає "ідти", "гар", "жар" – "горіти" і т. д. Таких коренів у тих народів буде яка тисячка. А по при спільність в коренях вони мають деякі спільні будовани речень, себто чин розставлення слів під час балачки. Се ще більш цікавого. З відкіль така подібність? Невже вона сталась випадково? Чому в мовах декотрих народів так багато одинакових коренів та підбіль будовани речень?

Hi, се сталось не випадково. Справа ся проста. Подібність коренів слів та будовани речень в мовах ріжніх народів сталася тому, що **сі мови межи собою споріднені**. Вся справа в тім їхнім спорідненю, а не в випадку. Ужеж було сказано, що корінь певного слова, се найстародавніша частина того слова, котра надає йому зміст, сей корінь і сам колись був словом.

Але коли се було? Дуже давно. Тоді, коли люди розмовляли такими словами, що кожне слово було самим чистим коренем, без жадних додатків, нарости ків та відмінень. Коли в мові котрогось народа подибуютися певного гатунку корені, так се съвідчить, що прадіди того народа розмовляли в давнину тими словами – коренями. Коли ж ті корені подибуємо у другого народа се съвідчить, що і прадіди того народа розмовляли тими ж коренями. А як є у третього народа, се съвідоцтво, що і його прадіди розмовляли так само.

Споріднені мов съвідчить подекуди і про споріднені самих народів. Колиб не було того споріднення народів за тої давної давнини – певноб їхні мови цілковито були неподібні. Отже і корені слів в тих

мовах були б неподібні. Будь що будь, в тих мовах не було б такої великої кількості цілковито однакових коренів та подібних будований речень.

Отже з того допускають, що прадіди Греків, Італійців, Французів, Українців, (взагалі усіх Славян) Англійців, Ірляндців, Литовців, Німців, Перзів, та Гіндусів колись усі розмовляли спільними коренями, себто одною мовою.

Себто колись усі ті народи повстали з прадідів, що мали одну спільну мову. Отже усі ті народи кревні собі; певно, що усі вони спільного походження.

Чому, звідкіль і як зявляють ся нові мови?

Вимова відміняється після кожної людини і після місцевості. Приміром Москаль Саратовець каже на діда "дед", але Білорусин вимовляє те слово 'дзед'. Москвич вимовляє "девка", а селянин спід Гродна та саме слово вимовляє "дзевка" Москвич на тітку каже "тьотка", а Білорусин "цьотка". Білорусини цокаютъ. Ярославці, Володимирці, Костромичі, Новогородці, як відомо, усе кажуть на о, - - "окаютъ". Калужани, Тверічі "акають" та "якають", себто замість о, що не піднаголосом, вимовляють а, а замість е не піднаголосом — я. Се все дотичне московської мови. Отже, залежно від місцевості, в одній мові бувають всілякі вимови. І племено однакове і мова в багатьох відносинах однакова, але відмінні в тій мові усе діються після місцевостей, де нею розмовляють. Витворюють ся нові слова і ширяться відносно місцевостей. Мова Москвича уже в дечім відмінна від мови Володимерця, а мова взагалі кожного Москала вже дуже відмінний від мови Білорусина. Ще більша ріжниця в мовах Москалів а Українців*); а сі мови ще дужче неподібні до мов польської та чеської. Але ось що цікавого: в давнину було геть більш подібності межи

*). Сама українська мова поділена на підмови: Східно-Українську, чи гетьманщанську, північну, мову Поліщуків, київську, подільсько-галицьку, бой-

мовами українською, білоруською, московською, болгарською, а навіть польською. В тих мовах було більше однакових слів, ніж є тепер тай будовання речень було більше подібне. Се видко з стародавніх книжок, що були писані сперед соток років в усіх тих мовах.

Кожному, певно відомо, що стародавні мови мало чим подібні до нових, теперішніх мов. Приміром старо-грецька а ново-грецька, латинська а італійська. Теперішній Грек та Італінець не розуміють своїх давніх мов. В давнину і Українці і Москалі писали тою мовою, котрою написані православні церковні книжки. Сі книги дістались до нас від полуднівих Славян через Болгарію. Стародавні сербську мову звать у нас церковно-славянською. Ся мова позістала тепер тільки в книгах. Нею тепер ніхто не розмовляє. А в давнину усі письменні Українці навіть уживали її в балачці; так само і москонські та литовські письменники та урядники. Вілив сей мови відбився найдужче на московській книжковій мові. А навіть московські вчені витворили погляд, що колись ся старо-сербська мова була спільною мовою усіх Славян.

Псковський селянин знає такі слова, що Саратовець і не розуміє. Приміром, Пскович скаже слово "рахманний" (повільний), а Саратовець того не зrozуміє і буде питати, що воно таке.

Отже з новизного бачимо, що відміни в мовах усе собі поступають далі і далі і все в ріжних напрямках. І так, часом, заходять далеко, що одна мова цілковито стає неподібною до другої.

Як же далеко можуть посунутись ті відміни? Їм не положено жадної межі. Хоч і поволи вони відбувають ся, але можуть зайти дуже далеко, що в поодиноких місцевостях з спільнію мови стане протягом часу цілковито інакша мова, або й декільки мов. Таким

ківську, лемківську, тощо. І межи сими підмовами така ріжниця, що Українець з Гетьманщини, спершу заливо буде розуміти Українця з Галичини.

П. К.

чином повстали і повстають мови з мов. Окрім вимови стають по волі підмовами, а підмови - мовами. А знов мови стають все більше й більше неподібними одна до одної, що їхнє споріднене тяжко й розпізнати.

І те роспізнане роблять не після слів, але після коренів слів та після будованих речень, як вони між собою подібні. Але ті будований речень, а навіть манера вимовлення слів з часом відмінюють ся.

Всіляким відміненям мов сприяють ще сусідські відносини; племена та народи мають на съвіті поруч один одного. Часом они побирають ся між собою і таким чином мішають свою кров. З другого боку племена ворогують одно з одним, воюють і підбивають дужчі слабших мечем і огнем. Усе все провадить і все провадило до того, що племена собі перемішувались, а се дуже збільшує ті відміненя, котрі повстають в мовах окремих народів. Окрім того нарід неребирає від другого народу всілякі винаходи, а враз з тим і назви тих винаходів. Отже, тепер не мож сказати, що мова того, чи того народу завжди була, є їй буде така як тепер. В давнину вона була цілковито не такою, як тепер, та їй в будуччині невно відмінить ся.

Але великі відмінні повстають не тільки в українській мові, а і в інших мовах, які тільки не є на съвіті. Теперішня італійська мова цілковито не подібна до латинської, а вона повстала з латини до котрої домішалось ще кілька мов. Так само і теперішня гіндуська мова не подібна до старо-гіндуського санскриту, хоч і повстала з него.

Так відмінюють ся мови; до тої рапуби звичайно приналежні і мови всіляких диких племен. В дикунів мови відмінюють ще швидче, ніж у прослов'чених народів. Мова дикунів часом підлягає відміненню за досить малого часу. Приміром в Америці або Африці у диких або малолюдних племен мова відмінюється часом через сто або п'ятдесят років. Яке небудь маленьке племено полуднево-американських Індіянів мешкає в дуже лісовій країні. Індіяни мандрують лісами цілим селом, або родинами. Ліси там величезні,

а людей мало. Через се так трафляєть ся, що протягом десятюх літ одно племено не баче другого. Кожне живе собі про себе. Живучи так, дикиуни мимохіть витворюють які небудь слова про нові назви. Тут нові слова витворюють ся, а старі йдуть в забутє. Завдяки тому відмінюють ся і мова тих дикиунів. Повстає з того таке, що подекуди майже кожне окреме село має власну мову, котрої не розуміють дикиуни з другого села. Так хутко вони стають неподібними.

Але таке діється з малолюдними народами. У великих племен сего ніколи не може статись. Коли є богато людей, що вживають одну мову, так така мова відмінюється по волі. Коли люди того племені порозідалися на великих просторах і мають межі собою зносини, — сі обставини теж перешкаджають їхній мові хутко відмінятись. Але відміни поступають скрізь в усіх мовах. В одних швиденько, в других поволіще, то знов часом швидче, часом млявіше. Відміни поступають, і спиниться не годні. Так завжди було і так завжде буде.

А від накопичення таких відмін з'являються нові мови і щезають з лиця землі старі мови.

Як і чому щезають у сьвіті мови і люди перестають їх уживати?

Було й таке, що мови цілковито щезали з лиця землі. А колись їх уживали міліони людей. Уживали — тай перестали вживати. — Замість давньої мови стала цілком нова. Таких старих вигинувших мов дуже багато. Усіх їх не перелічiti. Від декотрих з них пошилися книжки або написи, чого часом не мож і відчитати. Приміром церковно-славянська мова небізчик, санскритська також. Старо-перзька — теж; старо-німецька — теж, латинська — теж. Усі сі мови встигли пощезати з лиця землі сперед тисячу або півтора тисячі років.

Як розуміти сей вираз — ті мови пощезали з лиця землі? Се означає, що люди поволі заперестали ними розмовляти. Чому ж заперестали? Тому, що з бі-

гом часу зявились відповідні слова, та будовання речень, такі що були відповіднійші молодим поколінням. Ся новина і випхала поволі з ужитку старизну тай тепер випирає. Таке виниранє теж діється повільно, нераптовно.

Отже, коли мови можуть зявлятись і щезати протягом однії тисячки літ то які відміни можуть статись з ними протягом десять, або двадцять або стотисяч літ?*).

Як мови виказують величезну старезність людства.

Кількиж минуло часу від тоді, як усі люди в сьвіті жили по звір'ячому? Се було принаймні сперед десьть а може й сто тисяч років до нас. Про такий старезний вік людства можна довідатись після людської мови, ось яким робом:

Приміром, цікаво дізнатись, як буде застара московська книжкова мова. Про се можна довідатись з старих книжок, досить тільки приглянувшись якою мовою вони написані. Через те, що стародавні московські, як і українські письменники були під впливом церковно-славянської мови, як московські так і українські книжки навіть з перед 900 літ більше писані церковно-славянциною. Приміром от витяг з одної старезної книжки: "Рече царь, молю тя, отпусти нині грех раба твоего; аще не любо ти, а ворочуся дому моему", а по ново-московському се саме буде: "І царь сказал: малю тёбя, атипусті нине грех твоего раба. Еслі тёбя не люба, то я возвращусь в мой дом"; а по українські се буде: "Сказав цар: благаю тебе, вибач сьогодні переступ твоему работи. Колиж тобі не до вподоби, так я верну собі домів" Від 1825 року Москалі за проводом С. Пушкіна обли-

*). Тепер досконало доведемо, що людство існувало на сьвіті багато десяточ, а може і соток років. Як про се довідалися читай: "Еволюція в образках" написав Д. Герб; або "Коли, як і чому зявились на землі люди?" написав Н. Рубакін.

шили словянщину і почали писати більше народною московщиною. Іван Котляревський випровадив і нашу українську мову зпід впливів мертвої старо-сербщини.

Так само відмінилась і італійська мова. Тепер Італійці, приміром, кажуть: "Чі ва піяно – ва сано." А сперед тисячу і півтори тисячі літ прадіди Італіянів – Римляни – висловлювали повисшу думку так: "Кві вадіт планум, вадіт санум" (хто йде поволи, йде здорово). З того бачимо, що протягом півторитисячки літ італійська мова дуже відмінилась. Так відмінюються і інші мови.

Перед багатьома тисячами літ на світі не було ані українського племена, ані англійського, ані французького, ані німецького, грецького, латинського, індуського чи перзького, жадного з них, а був якийсь один народ. Він замешкував якесь країну і усі люди того народу розмовляли одною мовою. Але з бігом часу народу того намножилось, йому стало тісно і він став вимандровувати з своєї країни в інші землі. Емігранти того народу розбрелись куди було можна. Людина йшла за людиною, юрба за юрбою, і часом дістались дуже далеко від місця своєї первісної батьківщини.

Спочатку, осівши на новім місці, осадники розмовляли своюю першою, себто старою мовою, котрої навчились від своїх батьків. Але на нових місцях доводить ся провадити жите по інакшому, доводить ся стикати з чужинцями, бачити щось нового, тай придумувати нове. А між іншим і нові слова. Знаємо, що з бігом часу мова відмінюється. В мові осадників починають з'являтись усе нові та нові слова, яких раніше не було. В осадників, що поосідали в ріжних країнах стали з'являтись і відмінні слова. Тих слів набиралось усе більше та більше. Вони оббігали від людини до людини та додавались до других слів той же мови. Крім того і старі слова з оббігом великого шмату часу нераз перероблювались, себто люди починали вимовляти їх по інакшому. Інакше і не могло статись в нових житівих обставинах: через відміну сих

обставин відмінюють ся не тільки мови, але й самі люди, будова їхнього носа і рота*), а тим самим і їхня манера вимови слів.

Люди самі не постерігають і не постерігають, що вони роблять, вимовляючи одні слова так, а другі інакше. А вони роблять славетну роботу: завдяки їм копичились і копичать ся відміни в їхній мові. Накопичують ся потроху, цілковито неспостережено, але накопичують ся.

І от, через такі відміни, через додатки нових слів, та через інакшу вимову старих, давня батьківська мова в новій вітчині поволі усе робилась тай робилась нетакою як була раніш. Вона все відмінювалась тай відмінювалась. Діялось се поволі, але всеж таки діялось. Тай тепер діється ся в усіх народів, які тільки не живуть на світі. Окрім того декотрі стародавні слова з оббігом часу просто пішли в занебуття, як і тепер те саме з ними діється ся. Поволі, забулася сила стародавніх слів. Сі забуті слова застушені новими, котрі більш відповідали хвилі часу. Але й нові слова не всі йдуть у далекій оббіг. Декотре слово буває в ужитку у людей тільки невеличкого дістриту. От як з'являються ся на світі нові мови. Починається се з дрібничок та багательок з відмінної вимови всіляких слів.

Про великі відміни в мові треба великого шмату часу. Про більші відміни треба й часу більше. Кільки ж того часу треба, щоби з одної мови створилася цілковито інакша мова? Уже було сказано, що в багатьох мовах подибали однакові корені в багатьох словах і досить подібні між собою будовани речень. Ось, приміром, в понижче наведених мовах добачили се і донели пунктуально і з певностею: в мовах славянських, німецьких (тевтонських), іранських, в мові вірменській, грецькій, латинській, кельтській, литовській та санскритській. Усі ці мови мають спільну назву: **арийські мови**. Ся подібність в тих мовах

*). Приміром, в зимніх краях мешканець півдня лекше застуджується, ніж людина з півночі, котрі звикли до студені.

і свідчить, що вони між собою споріднені, або по простому, що вони усі колись почалися з якоїсь одної спільноти мови, котра звуть ся арійською. Тою мовою розмовляв один народ, котрому дали ім'я - Аріїці. Кільки ж треба було часу, щоб з тої прастрої мови повстала сила інших мов? Як давно жадна людина на світі нерозмовляла тими мовами? Сей час треба міряти багатьома тисячами літ. Протягом одної або двох тисяч літ людська мова не може так відмінитись, щоб з неї витворилася цілковито відмінна мова. Інша річ, що сталося з українською мовою протягом остатньої тисячі літ, а інша річ що діється з мовою в обігу довшого часу. Будь що будь, ми Українці можемо розуміти українську книжку що була писана з перед дев'ять соток років, хоч та мова дуже помішана з церковно-слов'янінчиною. А чи годен, приміро, теперішній Італієць розуміти латинську мову? Се вже не так лехко. Бо латинська мова геть старша від московської, а знову італійська мова се мішання латинської з німецькою та іншими.

А чи можемо ми розуміти книгу писану грецькою або гіндуською мовою. Звичайно, ні. Подібність тих мов з нашою цілковито щезла. Звичайно, мав мінути великий шмат часу, зак ті мови стали такими неподібними одна до одної. Отже, коли ся подібність між нами щезла, се посвідчене, що сі мови істнуують дуже довгий час. Принаймні кілька, а може і кілька надцять тисяч літ. Отже з того, розумно, що скільки часу істнують мови, стільки мали істнувати і люди, котрі ті мови вживають. З сего можемо висновити, що людський рід істнував на світі уже сперед десяток тисяч літ. Се видко й з того, що в давнину жите поступало повільнійше, ніж тепер, отже і відміни в мовах великих народів відбувались повільнійше.

Але людський рід живе на світі геть більше, як десять тисяч років. Се добачуємо з того, що окрім арійських мов, про котрі тільки що була бесіда, є на світі мови, що неподібні до них ані коренями, ані будованем речень. Такими будуть, приміром, мови: гебрейська, арабська, фінікійська, ассирійська і ще де-

котрі. Усі вони звуться семітськими мовами. Усі вони дуже ріжнить ся коренями та будованем речень від арийських мов.

Але семітські мови споріднені межі собою так само, як і арийські. В семітських мовах теж спостережено велику подібність між ними: і корені слів у них однакові, і будоване речень подібні. Приміром, коли Араб з кимсь витається ся, так він каже. "салям алайкум", себто "спокій вам" А старо-давний Жид казав майже так само. "шалом лахем" Араб каже: "бісміллаг" себто "в імя Боже"; а згебрейська сіж слова треба сказати ось як: "бешем-га-слогім" Таких подібних слів та речень в усіх семітських мовах багато. Заявились вони не припадково, але тому, що усі ті мови поволі повстали з якоїсь пра старої семітської мови, котрою розмовляли усі люди семітського племена, колись в далекій старовині.

Жадних інших семітських мов, тоді ще не було, а була тільки одна спільна симітська мова. Що то було за племено, з якого повстали всілякі семітські племена — годі сказати. Де воно сиділо, — теж не відомо. Але воно собі жило, розмножилося і залюднило богато країн; приміром, Арабію, Палестину, Мезопотамію. Розійшовшись по всіляких землях, се племено потроху відмінилось. В кожній країні по-інакшому, тому що й жите в обставини в кожній країні були інакші. Потроху одмінилась в нових місцевостях і мова. Завдяки сemu з їхньої первістної мови сталося декілька нових мов того ж спільногого семітського кореня. З бігом довгого часу, в одній країні та первістна мова відмінилась так, в другій інакше, а в третій ще по-інакшому. І стало з одної семітської мови кілька семітських мов спільногого кореня, арабська, арамейська, гебрейська, фіникійська, тощо. Отже усі ті семітські мови заявились на світ так само, як і поєдинці арійські мови.

Але з відки і як заявила така ріжниця між арийськими а семітськими мовами? Се теж сталося в протязі часу і то великого. Колись на світі небуло ані арийських, ані семітських племен та мов, а були

тільки племена та мови, — їхні рододавці, з котрих вони почались повільно. В усіх арійських мов був свій рододавець, а в семитських — свій. Як же зявилися мови-рододавці? Так само, як завжди зявилися і зявиють ся на світі людські мови: у мов арійської та семитської теж мав колись бути один спільній рододавець, себто ще прастираця мова, з котрої повстали сі дві мови. Жило колись племено, котре було рододавцем, як семитських, так і арійських племен. Звичайно, воно існувало на світі ще геть сперед появи окремих семитських та окремих арійських мов. А сі мови уже дуже ріжнуть ся одна від одної.

Щоб могла статись між ними така ріжниця, треба було вплисти великому часові. Геть більше часу, ніж яке було потрібне про менші відміни; приміром, про те, щоб з стародавньої мови повстали мови: латинська, славинська, тай інші того кореня. Сей час треба лічити багатьма десятками тисяч років. І се що найменьшого.

Але й на сім справа ще не кінчить ся: бо ж окрім мов семитських та арійських на світі було багато інших цілковито на них не подібних мов; приміром, старо-австрійська, старо-італійська, потім мови чорношкірих Нігрів, рудявих Індіянів тай інших племен, що залюднюють спокон-віку всілякі закутини світа. А звідки ж взялись сі племена і їхні мови? Алеж усі люди з одної людської раси. Отже люди з людій, мова з мови, нова з старо-давньої, а та з прастирації, а та іще з старіці, з найпрастирації. І так далі аж до тої звірячої мови, котру вживали колись люди-напівзвірина.

Але усі люди походять з одної людської раси. Колись вони усі мали спільну мову, подібну до звірячої, — колись вони усі розмовляли, допомагаючи собі криками та мігами, та інакше не могло і бути, бо їм бракло розуму. А розуму бракло тому, що його не могло бути через той устрій мізку, який посідала правдна людина. А який той мізок був, се тепер досконало довідались з скамянілих людських кісток. Такі

кістки були знайдені подекуди на сьвіті в дуже давніх печерах та у покладах, що поосідали з води. Особливо вражає те, що в прадавніх людей в голові містилось менше мізку, ніж тепер містить ся у найдикіших дикунів. Скільки ж треба було часу, щоб могла відмінитись будова людської голови та щоб вона стала більшою та поємнішою? Про се треба було при наймні сотки тисяч літ*). От стільки треба було часу, щоб з однієї звірячої мови повстали усі теперішні мови. Але вони повстали. І коли вони існують, — так

Котра ж з усіх мов, що існують на світі, буде найдавнішою?

Котраж мова вроджена людям? Котрою мовою власне розмовляли первістні люди, що зявились на світі раніш від других? Се цікавий запит. Ось що росповідає про се одна стара книжка:

Уже буде зо триста років як у Індії жив один хан на ім'я Джель-ель-еддін Магомед, на прозвище Акбар, себто "Славетний". Акбар був людиною розумною і просвіченою відносно свого часу. Він захотів довідатись яку власне мову треба вважати за вроджену людському родові.

Акбар чув від когось, що такою мовою треба вважати гебрейську мову, тому що нею розмовляв Адам, перша людина, про котрого росповідає жidівська Біблія. Але Акбар був людиною мудрою і тому не завжди впевняв ся на чужі слова, хоч вони були словами й його самого писаня. Акбар конче хтів їх справдити, чи то все правда, що йому росповідали про гебрейську мову. Він звелів взяти від батьків дванадцять ро немовлят, віднести в окремий ханський палац, а до дітей приставити дванадцятьох німих мамок. Ті мамки мали виховти тих дітей до дванадцятого року їхнього життя.

*)Про се читай "Еволюція в Образках" -- Д. Г. Сим і доводить ся давна давніна людського роду. **Людська мова — теж давна давніна.**

Той загад Акбара-хана був виконаний: дванадцять немовлят були віднесені до його палацу, що був близько міста Агри. Дітей стали доглядати німі мамки, котрі не могли вимовити жадного слова. Жадна людина несміла наблизитись до того двірця, а котрій би те зробив, того чекала смерть. А хто мусів туди підти, так ішов не далі палацової брами. Там його спиняв палацовий вартовий, котрій теж був німий.

Так минуло дванадцять літ; діти повиростали. Тоді Акбар-хан подумав, що прийшла хвиля довідатись, якою мовою розмовляють діти, що ніколи нечули людського голосу. Коли се правда, що гебрейська мова найстаріша та вроджена цілому людському родові, — так тою мовою і мають розмовляти діти самі з себе, без жадної звички.

Акбар-хан скликав до свого двору письменників з всіляких країн. Були там і Жиди, і Перзи, і Гиндуси, і Араби, і Халдеї, і всілякі інші. І усі ті мудрі хвалились та доводили, що ті невчені жадної мови діти мають розмовляти їхньою мовою. І кожний той мудрагель спирається на святі писання свого народу в пощерте своїх слів.

І ось припровадили тих дітей вихованіх німими мамками, і Акбар хан загомонів до них.

І щож сталося? Ті діти не знали жадної мови. Вони цілковито не вміли розмовляти, хоч і не вродились німими. Ті діти тільки мукали, скавуліли та видавали з себе всілякі дікі згуки, подібно як те робить звірина.

Діти виховані без мови, вживали тільки звірячої мови. Нечуючи ніколи жадної бесіди, діти й самі не навчилися розмовляти і обминалися без жадної мови. Отже, виявилось, що їхньою вродженою мовою була звірська мова, звірячі гуки, ячіне та міги.

От тепер бачимо, котра мова в дійсності найстаріща.

Се стойте в одній старій книзі, яку написав католицький ксьонз, що вірив в кожне слово Біблії. Той ксьонз усе списав по правді, як сталося з тими дітьми, хоч слова Біблії і не справдилися.

Щоб розмовляти, треба звички.

Те що Акбар-хан довідав ся, те він власно і мав довідатись: у прадавнину люди вживали звірячої мови. Се доводить ся нетільки таким чином, як зробив Акбар-хан, але й багатьома іншими. Прецінь і тепер в натурі кожної людини є дечого звірячого. А сперед соток літ того звірінства в ній було іще більше, а в прадавнину ще геть більше.

Були часи, коли усі люди, що жили на сьвіті, були цілковито не подібні до тих людей, що бачимо тепер. Їхня зовнішність та манери були в них звірячі тай жите було таке саме. Тоді люди жили не державами, але черідками або гуртами; в кожнім гурті по кілька душ, щось подібного до того, як тепер живуть малпн-песиголовці. І мова в тих людей була подібна до мови звірини. І як би люди не вчились від людей своєї людської мови, так вони і тепер щеб розмовляли позвірячому. Отже тепер бачимо, чому ми всі розмовляємо по людському, кожний своею мовою: се робимо завдяки звичці. Хто в котрій родині вродився, чи був вихований, тою мовою він розмовляє.

Людська мова цілковито не дивота.

Кажуть, що людська мова диво понад дива. Дійсно з початку здається ся, що в людській мові є щось дивного. З сей книжки бачиме, чи людська мова диво, чи ні. Люди завжди звали і звуть дивом те, що їм здається дуже дивним, та цілковито не зрозумілим. Що стало виразним та зрозумілим те вже не вважається дивом. Хоч і дивна річ, що міліони міліонів людей розуміють один одного, але людська мова все таки не диво. Колиб усі люди були враз заперестали ячати по звірючому, а загомоніли по людському, — от тоді було справжнє диво. Колиб усі людські мови зявились на сьвіті поволі, витворювались щаблево, згук за згуком, слово за словом, речене за реченем. І не

тільки се діялось колись, воно дієть ся і тепер тим же чином, що й за давнини. І ми всі люди помагаємо тій появі. Помагаємо, самі того не завважаючи і здебільшого не розуміючи. Помагаємо вимовляючи по своїому слова, видумуючи нові будовани речень, забуваючи слова, та старі будовани. Сеж ніхто інший, тільки ми, люди, робимо. А через се і повстають ті всі відміни в усіх мовах. Але усе те, що ми чинимо, ми невважаємо за диво. Усі відміни мови повстають завдяки **нас самих**. Отже в появі всіляких мов нема, і не було і не може бути якоїсь дивини.

Усі народи споріднені з собою.

Кажуть, що мова буде головною відокремлюючою прикметою племена від племена, нарід від народа. Потрохи се так. Але не треба забувати, що люди можуть бути одного племена, а мови в них будуть різні. Приміром на Балканськім півострові живе сила всіляких славянських народів: Сербина, Чорногорці, Болгари, тощо. Побіч них мешкають Турки. Щож се за Турки, що замешкають на Балканськім півострові? У великій кількості то Славяни, тільки потурчені, себто потурлаки. Завдяки тому вони розлучились та відокремилися від своїх та пристали з Турками, а через те стали більше розмовляти по турецькому, а забувати свою рідну славянську мову. Отже і мова в них відмінилась, але кров в жилах, племено, позісталась ті самі, що й були. Розумно, що одна мова може перемандрувати від народу до народу.

Бували ось які випадки: сиділо собі в якісь місцевости на світі невеличке племено. Жило в супокою. Враз несподівано насунулись на него десь здалеку вороги чужинці, ондали його з огнем та мечами, і підбивали то племено собі. Тоді переможець гнав подола них собі в полон, в неволю, або осідав на землі підбитого народу. Усіх полонених чоловіків та хлопців переможці робили своїми невольниками, а жінок та дівчат брали собі за жінок та наложниць. Мимохіть невольники мусили повчатись тої мови, якою розмов-

ляли їхні пани, тай жінки з наложницями також. Від таких шлюбів родились діти. Ті діти починали гомоніти не тою мовою, котрою колись розмовляли їхні мами. Теж ставало і з дітьми невольників. І з часом ставало, наче племя зливалось до купи з племеном завойовників, стара рідна мова з бігом часу цілковито йшла в забутє, через невжиток, а на її місце ставала інша мова. Таким, наприклад, чином Німці в Пруссії підбили Славян, котрі там колись мешкали. Угорці попідбивали народи, що колись замешкували теперішню Угорщину. Русь, десь буде тисячу років, підбила Мордву, Черемисів, Мерю, та інші фінські племена, котрі колись замешкували Московщину, Володимирщину і інші московські провінції на північ від України. Від тих племен тепер не позістало майже й сліду. Тепер усі, що живуть у тих провінціях (губерніях) уважають себе за "руssких". А в дійсності ціла москівщина не "руська", але "півруська" (себто пів-Українська, - - П. К.) тому, що в жилах мешканців Москівщини оббігає трохи русько-української крові.

А таких випадків протягом багатьох тисяч років було дуже багато на широкій сьвіті.

Отже може статись таке, що хоч котре племено і розмовляє німецькою мовою, а в дійсності воно славянське. Інше племено, наприклад, вживає арабської мови, в його жилах оббігає італійська кров.

З повищого бачимо, що мова, котрою розмовляє якесь племено буде одна річ, а походжене того племена цілковито друга річ. Отже коли хтось розмовляє по нашему, се ще не доказ, що він нам рідний що до народності. Але неможна запевняти й того, що як люди розмовляють ріжними мовами, так в їхніх жилах не оббігає таж сама кров, що й у нас. Ні, протягом десяток тисяч років усі племена та народи встигли багато разів перемішатись кровю.

Так було на всім сьвіті, так буде й на далі! Колись усі окремі мови підуть в забутє і наче вимрут, а змістъ того усі люди будуть розмовляти одною спільною мовою. Така мова поволі і вложить ся з часом

Уже тепер щаблево перемінюють ся слова з всіляких мов, і декотрі з них стають власностею усіх племен та народів. Таких спільних слів назирається в протязі часу велика сила. Сему допоможе саме жите, гандель і всілякі інші взаємини людей з людьми: виміна думок, винаходи, книжки, газети. Будованя речень теж поволі стануть однаковими в усіх людий, і усі люди пічнуть розуміти один одного. І таке стається ся.

Але коли ж воно буде? А тоді, коли усі люди стануть один одному другами та братами, і нарід не буде йти проти народу, племено проти племена, коли брат не буде вбивати брата, коли багаті та ситі заперестануть чинити зло та винищувати вбогих та голодних, коли людина перестане бути людині ані неправдивим судією, ані немилосердним катом.

Кінець.

